

ՈՎ ՀԱՒԱՏԱՅ ¹⁾

«Արարատ» ամսագիրը մարտի համարում տալիս է ընթերցող հասարակութեան մի գիւղական քահանայի քարոզչի որի բովանդակութիւնն արժանի է ամեն մի հաշի խորին ուշադրութեան իր շօշափած խնդրի պատճառով—այդ՝ ժողովրդին ուսեալ և արժանաւոր քահանաներ տալու ժամանակակից կենսական խնդիրն է:

Բար. Արշէն երէցը ընդունելով քահանայի քարոզչական պարտքը և իրաւունքը և խոստովանելով թէ քարոզելու համար էլ քահանան պէտք է ուսեալ լինի, աչն ինչ ալք սուրբ պաշտօնը գրաւել և գրաւում են մեր եկեղեցիներում տգէտները և անուսները՝ ըստ երեւոյթին կամենում է հոգեւոր վարչութիւնը մի կերպ արդարացրած լինել ազգի առաջ ալդպիսի ձեռնադրութիւններ թույլ տալուն համար: Ասացինք ըստ երեւոյթին, ըստ որում արժ. երէցը որոշ կերպով չէ բացատրում իր միտքը, պարզ չէ ասում աչն, ինչ որ ընթերցողն ինքը եզրակացնում է:

«Ժողովուրդ, դռնում է տէր Արշէնը. ալս դատաստանը ձեզ կը թողում. չանցանքն ռում է, երբ գիւղաղան քահանաներ տգէտ և անխմատ են. չանցանք եպիսկոպոսին է, որ կը ձեռնադրէ, թէ էջմիածնաչ բարձր Հոգեւոր Ատենինն է, որ կը թուլատրէ: Չէ ժողովրդին է, որ կը թախանձէ, կը պահանջէ, համախօսական ժողովներ կը կազմէ, հարիւրաւոր ստորագրութիւններ թափում են խնդրագրին վրայ, վաւերական կնքով էլ դրոշմելով»:

Նախ քան ապացուցանելը թէ որչափ սխալ է ժողովրդին մասնակից համարել տգէտներին ձեռնադրութեան մեղքին՝ կարեւոր ենք համարում մի համառօտ հաշեացք ձգել անցեալի վրայ:

Սովորաբար՝ երբ հասարակական բնաւորութիւն կրող մի խնդիր է չարուցում, չաջողութիւնը կախած է լինում համակրութեան աչն չափից, որով ինքը հասարակութիւնն է վերաբերում դէպի նա: Որքան էլ օգտակար և ռդմիտ լինի մի պահանջ, որքան էլ իրանց կրթութեամբ, խելքով և զգացմունքով բարձր կանգնած լինեն նրա չարուցանողները, ալսու ամենաշահիւ նրանց աղաղակը կը մնայ ձայն բարբառու չանապատի, եթէ ինքը ժողովուրդը՝ դեռ չէ զգում պահանջածի կարեւորութիւնը:

Արժանաւոր, բանիրո՞ւն քահանաներ ունենալու պահանջը չարուց-
ւել է Ռուսահայոց մէջ, եթէ շատ հեռու չերթանք, գոնէ դարուս երկրորդ
կիսի սկզբում, 60—61 թւականին Մ. Նալբանդեանցին էր գրում Տ. Մատ-
թէոս կաթողիկոսին. «Առ մեզ ամենալոյս կայսրութիւն անպիտան՝ պիտանի
համարի առ հոգեւորականութիւն»։ Ճիշտ նոյն ժամանակին էր, որ ազգիս
ներկայ Վեհափառ Հայրապետը շրջած լինելով իբրեւ վարդապետ Կովկասի
հայոց մէջ և հանդիպած Մ. եպիսկոպոսի Տաթևի վանքում ձեռնադրած
քահանաներին՝ իր «Արծիւ Վասպուրականի» թերթում լոյս ընծայեց մի
գօղած իբրեւ բողոք անարժանների ձեռնադրութեան դէմ։ Այդպէս և ու-
րիշ մի քանիսնեք, Սակալն անհատների ձայները, բողոքները ցանկալի
արդիւնքը չէին տալիս, ըստ որում ժողովուրդն անտարբեր էր։

Անցնում է 15—20 տարի։ Մի կողմից մամուլը, միւս կողմից մտա-
ւոր զարգացման և լաւաջադրմութեան հալ հասարակութեան զանազան
դասակարգերի մէջ արագ ծաւալ առնելը՝ մասնաւորների բողոքն ու պա-
հանջը դարձնում են ժողովրդական։ Այս բանին նպաստում են մանաւանդ
70—80 թւականների թէ վիճակներում և թէ ս. Լճմիւսնում կատարւած
ձեռնադրութիւնները, ժողովուրդը տեսնում է, թէ որպիսի ալլանդակ չա-
փեր է առնում տգէտ և անբարոյական անձինքների ձեռնադրութիւնը, և
նրա զարկովն անքան բուռն և խիստ է լինում, որքան մեծ է լինում և
դալթակղելի մի կողմից անուս, անարժան հովիւների գունդագունդ երե-
ւիլն եկեղեցիներում ¹⁾ և միւս կողմից՝ ալլալիսի ձեռնադրութիւններին
տեղի տուող քստմնելի շարժառիթը—սիմոնիականութիւնը ²⁾։ Հոգեւոր իշ-
խանութիւնը նկատում էր և մամուլի մէջ շարունակ կարողում ազգի ալլ
զարկովի և անբաւականութեան արտապայտութիւնները, Տ. Գէորգ Գ.

¹⁾ 1889 թ. սինդիկն ուղղած իմ մի ընդարձակ չափաբարութեան
մէջ խօսելով ալլ ժամանակում կատարւած քահանայական ձեռնադրու-
թիւնների մասին՝ մի ծանօթութեան մէջ ասել եմ. «Ոչ իշխեմ և ոչ ցան-
կամ լիբաւունս ապագայ պատմաբանի միջամտել վասն ցուցանելու առդէն,
թէ որչափ բազմացան տրտուիջք և անբաւականութիւնք չազգի վասն
ձեռնադրութեանց անպատրաստ անկիրթ քահանայից անհամար բաղմու-
թեամբ ի 1868—1882 ամսն. և որչափ գործ բարոյական և մտաւոր չա-
ռաջադրմութեան ժողովրդեան զեւտադարձ կալաւ ընթացս ի վեաս և ի հար-
ւած եկեղեցուց լերեսաց ալլալիսեաց քահանայից, զոր բուժել և ոչ հարկւր
ամբ զօրեւցեն»։ Այս չափաբարութիւնն ալ կարեւոր լաւելածների հետ
մօտիկ ժամանակում կը հրատարակենք առանձին գրքով։

²⁾ Այս օրերս Վաղարշապատում լաւտնեց 1882 թւին գրած պալմա-
նաձև մի մուրհակ, որ գրւած և ստորագրւած է հանգուցեալ Ստեփան Դժմիր-
ճեանցի ձեռքով։ Բովանդակութիւնն է. «Տալիս եմ այս ձեռագիրը Վա-
ղարշապատաբնակ Ա...ին առ. ալն, որ ստացալ նորանից... տիրացունքի
ձեռնադրութեան համար հինգ հազար ռուբլի. եթէ նորանք չձեռնադր-
ւեն, պարտաւոր եմ լինեալ գումարը վերադարձնել»։

քում՝ ուսել է քահանայապատշաճ բոլոր գիտելիքը. և ալդ վկայութեան հիման վրայ էլ կոնսիստորիան կրկրնում է իր միջնորդութիւնը ձեռնադրութեան համար: Յաջոյն է նմանապէս և ալն տխուր հռչակը, որ ստացաւ մի քանի տարի առաջ Յրեանում իբր բացաճ ընծայարանը, որտեղ գիւղական տղէտ և սոպոռ տիրացուներ մի քանի ամիս քարշ գալով՝ արձակում էին իրանց տները փիլոնն ուսներին, իբրեւ պատրաստածներ «ի քահանայապատշաճ գիտելիս»:

Ալդ էլ ժողովուրդ հանգստացնելու միջոց էր: Ալդալիսի միջոցներ են հղել և ալն բացատրութիւնները, որ երբեմն-երբեմն լաւել են եկեղեցու բեմից: 1878 թ. մի հալսկոպոս ձեռնադրելով հինգ քահանաներ, դարձաւ դէպի ժողովուրդը հնանեալ խօսքերով. «Միբելի ժողովուրդ, դուք հիմա կը մտածէք, թէ ինչպէս կարելի էր այս տղէտ գիւղացիներին քահանայ ձեռնադրել: Գիտէք, որ Առաքեալներն էլ տղէտ, անուսում մարդիկ էին. բայց երբ հոգւոյն սրբոյ շնորհքն իջաւ նրանց վրա՝ նրանք դարձան Աւետարանի քարոզիչներ և աշխարհի իմաստուններին չաղթող գիտուններ: Որովհետեւ սրանք էլ այսօր ձեռնադրութեան միջնորդութեամբ ստացան նոյն շնորհքը, ապա ուրեմն և կը լինին եկեղեցու արժանաւոր հովիւներ»: Իսկ երեք-չորս տարի առաջ մի ուրիշ ձեռնադրող, ներկայացնելով ժողովրդին եօթը ձեռնադրածներէից ամեն մէկի մտաւոր և բարոյական թերութիւնները՝ ասել էր. «Նս անպարտ եմ ալսալիսիններին ձեռնադրելու համար. ժողովուրդն ընտրել է, հոգեւոր ծալրագոյն իշխանութիւնը հրամայել է ձեռնադրել. ես ալդ հրամանը կատարեցի այսօր»:

Ժողովուրդը գիտում էր ալդ բոլորը և խօրը խոցում. նրա համար ակնյալն էր ալդալիսի դրութեան տալիք դառը հետեանքն իր պաշտելի մայր եկեղեցու համար: Նւ նա 1885 թւին իր զգացած խիստ անբաւականութիւնն արտայայտելով ս. Էջմիածնի մէջ պատգամաւորների բերանով՝ կամեցաւ եկեղեցու վարչութեան ղեկը չանձնել ալն անձին, որ դեռ չատ վաղ իր թերթում պախարակել էր անարժանների ձեռնադրութիւնը և իր Գրախտի ընտանիքում՝ չորդոր և սրտուէր էր կարդացել հալ ժողովրդին ընտրել ուսեալ բանիւրուն և բարեբարոյ քահանայացուներ: Ալդ նրան չաջողեց:

Թէ դրանից լատոյ ձեռնադրութիւնների դործն ինչ չափ ու ձև առաւ, արդէն պարզել է 1892 թւի փետրարի «Արարատը». Ալդ լուսահատական դրութեան վերջ տուց ս. Էջմիածնի սինոդը իր շաշարեաականով, որ ուղղւեց թեմական իշխանութիւններին 1892 թւի յունիսի 26-ին:

Նոյն թւի մալիսի 5-ին կատարելու էր նոր կաթողիկոսական ընտրութիւն: Այս անգամ ազգն աւելի բուռն կերպով արտայայտեց իր կամքը և ընտրեց ալն մարդուն, որից ակնկալում էր իր եկեղեցասէր փափագների իրագործումն: Նւ ահա այսօր, երբ հալրապետական դահի վրայ բազմել է

«Արծիւ վասպուրականի» խմբագիրը և «Ռախտի ընտանիքի» հեղինակը, այսօր, երբ հասած պէտք է համարենք այն բաղձալի ժամը, երբ պէտք է իրագործւած տեսնենք ազգի կողմից չարուցւած հասունացրած և վեհափառի սրտին մօտիկ կենսական մեծ խնդիրն առանց որ և է դժարութեան, չանկարծ «Արարատի» էջերում երևում է Տ. Արշէն երէցի քարոզը, որ կարծես թէ նպատակ ունի ասելու, թէ ինչպէս կարելի է տգէտներին մերժել, եկեղեցուց հեռացնել, քանի որ ընտրողը ժողովուրդն է: Խնչ անի հոգևոր իշխանութիւնը, երբ ժողովուրդը «կը թախանձէ, կը պահանջէ, համախօսական ժողովներ կը կազմէ, հարիւրաւոր ստորագրութիւններ թափում են խնդրագրին վրա, վաւերական կնքով էլ դրոշմելով», — ճիշդ աչն մտքով, ինչ որ չափանց մի եպիսկոպոս իր քարոզի մէջ, որպէս տեսանք փոքր ինչ վերը:

Սակայն աղ խօսքերը, մի եպիսկոպոսի բերանից են լսել թէ մի երէցի, բարեբաղդաբար շատ թուլ, շատ անզօր են արդարացնելու հոգևոր վարչութիւնը, եթէ վերջինս իրան նեղն ընկած կը համարի թախանձանքները հանդէպ, և կոչւած լինելով եկեղեցու իսկական շահերը պաշտպանելու՝ կը զիջանի նրանց հակառակ գնալ:

Մենք շատ լաւ ենք ճանաչում հաշ ժողովուրդին, քաղաքացուց սկսած մինչ գիւղացին. գիտենք նրա թէ գովելի և թէ պախարակելի կողմերը, և երբէք մեր իրիշճը չի ների մեզ նրան մեղադրելով արդարացնել մեր թուլութիւնը և սարսաղանցութիւնը: Հաշ գիւղացի ժողովուրդն ներկալումս դուք աչնքան էլ տղէտ մի կարծէք, որ նա անընդունակ լինի ըմբռնելու ձեր անկեղծ խօսքի նշանակութիւնը: Փորձեցէք մի կողմից իշխանական իրաւունքի և կամքի վաշելուց սահմանի մէջ մնալ և միւս կողմից հասկացնել, բացատրել նրան, թէ աչ կամ աչն ինքրում նա սխալւում է, կամ ինչ որ թախանձում, պահանջում է, վնասակար է իրան—և նա պատրաստ է հլու հպատակութեամբ լսել իր եկեղեցականին: Նոչն է նա և ալթանաւոր քահանայ ունենալու խնդրում: ճիշդ է, մէջտեղում կը մնան մի քանի թախանձողներ. բաց դրանք գիւղական ժողովուրդի քամառութեան ներկայացուցիչներ չեն, ալ առաջարկւած տիրացուի հաշ ու եղբայր, քաւոր սանահաշր, աներ ու ինամի, կամ մահուդ չուխաչ ստացող լեզւանի գիւղացի, որ վարձել եկել է և սմնաչն օր գինետանը տիրացուի հաշով ուտում և խմում է միաչն փատաբանելու համար: Եւ հաւատացած կացէք, որ ալ մարդիկն են, որոնք գիւղական համախօսական թերթեր են կազմում «հարիւրաւոր ստորագրութիւններ թափում են, կնքով էլ դրոշմելով», բաց մի կարծէք, կամ կարծել տաք, թէ զանազան ճանապարհներով ձեռք բերւած աղ թերթերն իսկապէս բուն ժողովրդի կամքի և ցանկութեան արտաշատութիւններն են, ալ ճնշում գործող մի քանի հարստահարիչներն կամ շահախնդիրներն պատրաստածներ,

ու թէ համագումար ժողովներում, ալ տնէ տուն մանածելով, և շատ անգամ էլ անգրագէտ գիւղացու անունը առանց նրա խնդրելու և գիտութեան դրած: Ահա տալիս ենք ձեզ աղպիսի հազարաւոր թերթերից մէկի օրինակը: 1889 թւին Նոր-Բալագէտի Զաղալու գիւղի ժողովրդի անունով մատուցում է Երեսնի կոնսիստորիալին բազմաստորագիր մի խնդիր, իրանց համար երկրորդ քահանայ ձեռնադրելու մի տիրացուի խնդրքի մէջն էլ, ի հարկէ, վկայած է քահանայացուի «բարեբարոյութեան» մասին, աչնպէս, ինչպէս Արշէն երէցը լսել է մի քանի գիւղացիների վկայութիւնն իրանց բերած տիրացուի լաւ վարք ու բարքի մասին¹⁾: Տիրացուն ձեռնադրում է: Հաղիւ երեք տարի անցած՝ նախկին քահանայացուի բարեբարոյութիւնը վկայող ժողովուրդը բողոքում է սինոդին քահանայացածի անբարոյականութեան դէմ, լանցանքների թուում դնելով և աչնպիսիները, որոնց մէջ քահանան ճանաչած է եղել շատ վաղուց: Բողոքն իշխանութեանը մատուցանելու համար ժողովուրդը համախօսական վճռով ընտրում է երկու հաւատարմատար, Համախօսական է, չէ. հասարակութեան միաձայն վճռի անունով են խօսելու ալլ մարդիկ չէ. թուրք տանուտէրն էլ թուրքերէն ստորագրել և «վաւերական կնքովն էլ դրոշմել է» չէ. բաց տեսէք բանն ինչու՞ն է: Բոլոր գիւղացիների անունները, «վասն վերոգրեալների անգրագիտութեան», ստորագրել են երեք մարդիկ. բաց մէկը՝ 25 անգրագէտների անունների կէսը ուրիշ ձեռքի գրչով է գրած. լիտոյ, մի քանի գիւղացիների անունազգաւորները գրած են երկու տեղ, առանձին առանձին երեսների վրա. մի ուրիշը չորս տեղ և ալլն:

Ահա ձեզ «հարկւրաւոր թափած ստորագրութիւններ»:

Սոցն տարաւ «Մշակի» 3-րդ համարում կարդացինք մի ալսպիսի լուր, Աստրախանից՝ «Օրւալ հետաքրքրութիւնը մեզանում կազմում է առաջնորդական խնդիրը: Զգալով անաչառ, եռանդոտ և անկաշառ առաջնորդի կարեւորութիւնը, հետաքրքրում են նրանով, թէ ով կը նշանակւի մեր վիճակի կառավարիչ», ըստ որում ժողովրդի համար չահաւէտ խնդիրների կարգում կալ և «կրթւած հոգեւորականների խնդիր», աչն ինչ «ազէտ քահանաները սունկի պէս բուսել են նրանում վերջին տարիները»: Աստրախանի թեմի հալ ժողովուրդը քաղաքներումն է բնակւում և մտաւորապէս զարգացած է. բաց ալլ նոյն զարգացած ժողովուրդը աչքբան տկարացել, կորցրել է իր իրաւունքը և ձաչնի նշանակութիւնը, որ չնայած թէ քահանայի ընտրողն ինքն է, դարձեալ մի անաչառ և անկաշառ առաջնորդ պէտք է լինի, որ նրանց տալ կրթւած հոգեւորականներ, Երբ

¹⁾ Աղպիսի վկայութեամբ երկու երեք ամիս առաջ Խաթունարիս գիւղում պիտի ձեռնադրէր մի տիրացու, և հարկ եղաւ սուրհանդակ ուղարկել գիշերը, որ ձեռնադրութիւնը չկատարւի:

աստրախանցիներն ալս տեղն է հասել, գիւղացու թախանձանքն է, որ հարկադրում է տգէտներ ձեռնադրել:

Վերջապէս՝ գիւղական ժողովրդի համախօսական թերթերը, եթէ մի րոպէ ենթադրենք թէ կանոնաւոր են կազմած, ինչ պարտաւորիչ նշանակութիւն ունեն հոգեւոր իշխանութեան համար. նրանք ընտրողներին կամքի արտապատեթիւններ են, իսկ ալդ կամքի օրինաւորութիւնը և ապօրինութիւնը քննելը և հաւանութիւն կամ մերժումն տալը իշխանութեան իրաւունքն է. ալլապէս—չկալ իշխանութիւն—Արչէն երէցը շարունակելով իր քարոզը՝ ասում է, թէ միանգամ պատահաբար գտնուելով վեհաբանում աչն ժամանակ, երբ գիւղացիները բերել էին մի տիրացու, Վեհափառ Վաթողիկոսը տիրացուին Աւետարան կարդալ տալով և կմկմալը տեսնելով դառնում է դէպի գիւղացիները և ասում, թէ՝ ձեր տիրացուն տգէտ է, թէ՝ քահանան, ժողովրդի հովիւը, նրա առաջնորդողը, նրա մտքի ճրագն և աղը լինելու բարձր կոչումն ունենալով՝ պէտք է ուսեալ լինի: Բալց գիւղացիք պատասխանում են. թէ՝ «մեր տիրացուն գիւղի մէջ ծնած ու մեծցած լինելով՝ իրեն վարք ու բարք մեզի չափնի է. մի լաւութիւն ևս մեզ համար ալ է որ մեզի համար շատ չափաւոր է, երբ քահանան մեր գիւղացի լինի, նա հողաբաժին կուտենալ գիւղին մէջ. ալ ևս չենք պարտաւոր իր նոր բաժին տալ. թէ՝ մենք աղքատ չքաւոր գիւղացի ենք. շատ անգամ պատահում է, որ մենք քահանայի իրաւունք չուտ չենք վճարեր և քահանան համբերում է. թէ՝ ուսում առած մէկը, թէ և նոյնպէս գիւղացի և գիւղից տրեխով գնացած՝ գիւղացիների հրաւերին, որ գալ իրանց քահանայ լինի, կը պատասխանէ. ես եթէ քահանայ լինիմ, կերթամ քաղաքացւոց կը լինիմ, (հետաքրքիր է իմանալ, թէ բարեկ. Արչէն երէցը լսած է արդեօք, որ մի գիւղի ժողովուրդը ընտրել է ձեմարանից դուրս եկած երկու երիտասարդների և սրանք լծարութեամբ լանձն են առել նրանց համար քահանայանալ), որ ուսումն և կրթութիւն ունին և իմ պատիւս ճանաչում են. թէ՝ գիւղացի կոպիտ խելքի փրկիստփառութեամբ՝ մեզ աչնպէս կը թւի, որ տգէտ ժողովրդին շատ ուսեալ քահանայ է ի կպիր և բնական կերպով չեն չարմարի իրար»:

Այստեղ արդէն կանգ ենք առնում, որովհետեւ պատասխանելու պէտք չենք տեսնում. մենք միաչն ստորագծեցինք վերջին տողերը, որ ընթերցողի խորին ուշադրութիւնից չվրկւեն նրանք. «Արարատ»-ի էջերում փալլող ալդ տողերը ապագայ պատմաբանի համար հատորներ կազմելու նիւթ տուող գանձ են:

ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԵՂՈՎԱԿԵԱՆՑ